Od diferenciace k diverzifikaci: test teorií MMI a EMI v českém středním vzdělávání

Tomáš Katrňák
Natalie Simonová
Laura Fónadová

Cíl analýzy

- Ukázat, zda rozšiřující se dostupnost maturitního vzdělání skutečně zvýšila šance na dosažení maturity u potomků nižších sociálních vrstev
- Zjistit, zda se spíše nezvýšily jejich šance k absolvování méně akademických či méně kvalitních maturitních větví (a naopak)
- Tj. do jaké míry sociální a ekonomické charakteristiky žáků ovlivňují dosažení maturity a její typ

Teoretická východiska

- Maximally maintained inequality (MMI, Raftery, Hout 1993): zvyšující se poptávka po vzdělání je uspokojována od vyšších sociálních tříd směrem k nižším. V případě ČR expanze maturitního vzdělání uspokojila všechny zájemce z vyšších tříd a dostává se i na zájemce z tříd nižších.

  Výsledek: klesající nerovnost v přístupu k maturitnímu vzdělání

- Effectively maintained inequality (EMI, Lucas 2001): na úrovni středního i vysokého školství dochází k diverzifikaci mající za následek různé nerovnosti při vstupu na různě kvalitní školy.
  Výsledek: nerovnosti v přístupu na jednotlivé stupně vzdělávání ve skutečnosti neklesají

Základní čísla – kvantitativní vývoj SŠ

- Podíl absolventů SŠ a VŠ v české populaci roste
- Téměř polovina mladých lidí dosahuje vyššího vzdělání než jejich rodiče, pouze 6 % získává vzdělání nižší [OECD 2012]
- V r. 2002 tvořili absolventi maturitního studia 2/3 absolventů SŠ, v roce 2010 to již byly 3/4
- Šance na maturitní studium oproti nematuritnímu se mezi lety 2000 a 2010 zvýšila 1,5x (z 1,42 na 2,13-krát vyšší šanci)
- Čistá míra vstupu do terciéru činila v r. 2000 25 %, v r. 2010 pak 60 %

Graf 2. Podíl přijatých a šance na přijetí do středního vzdělávání s maturitou v období 2000-2010 v ČR

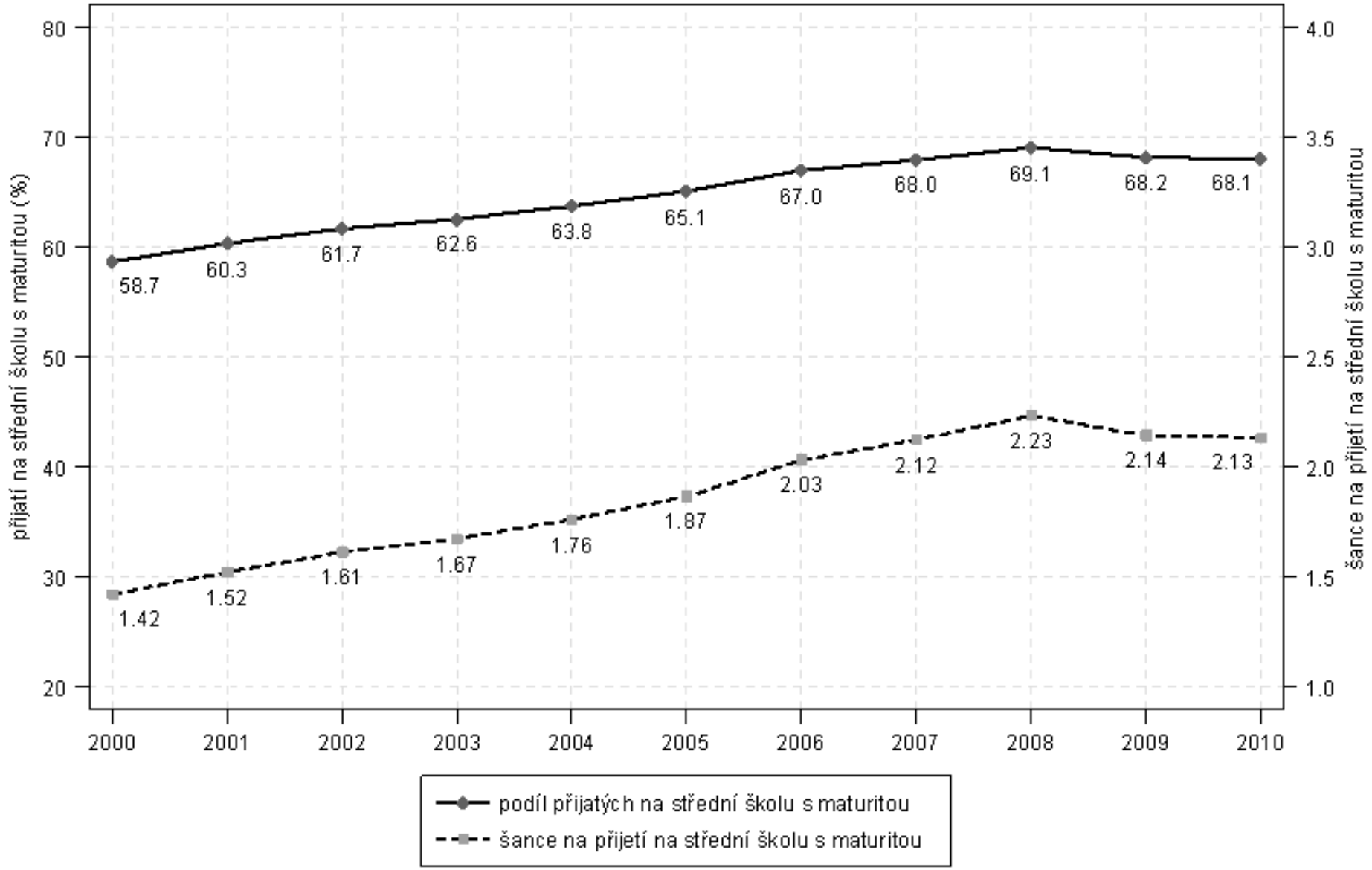

A. MMI

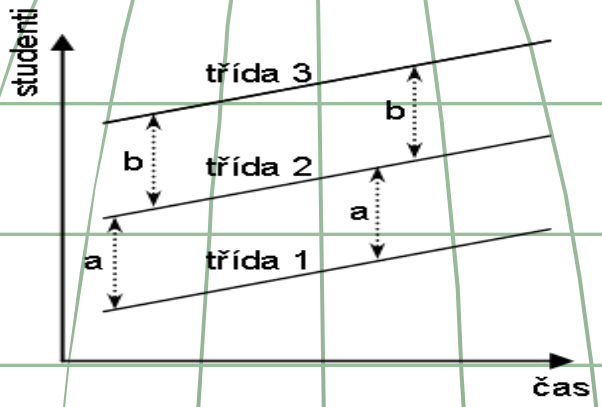

B. Za hranicí MMI

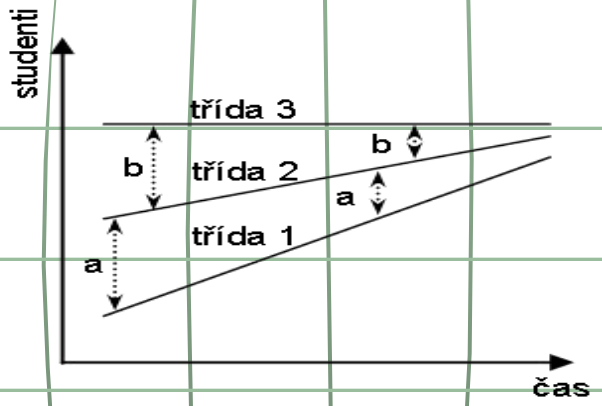

C. EMI

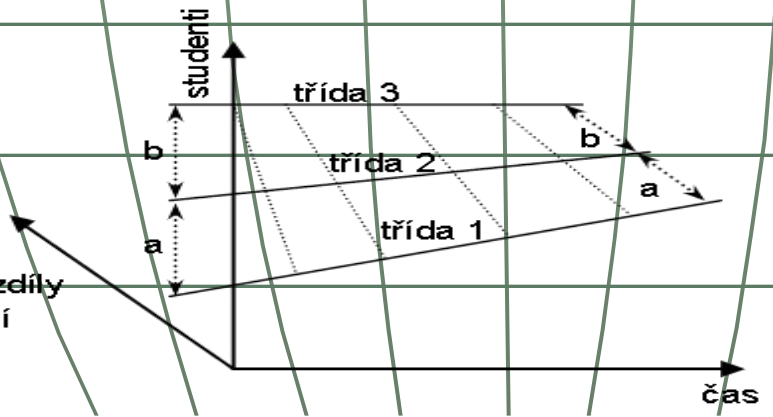

Neboli za hranicí MMI:

- dochází ke sbližování křivek, tj. kvantitativní nerovnosti se snižují
- avšak po zohlednění 3. dimenze, tj. kvalitativních rozdílů mezi školami, se vertikální diference mezi křivkami mění na horizontální (dochází k transformaci na nerovnosti kvalitativní)

- z hlediska 3-dimenzionálního prostoru se parametry *a* a *b* pouze šroubovitě otáčí, přičemž jejich velikost zůstává stejná
- nyní se již nebojuje o to získat maturitu, ale KDE jí získat (podobně jako v případě studia na VŠ)
- EMI = třídní nerovnosti jsou udržované ve výsledku – ve variantě dosaženého vzdělání

Data a analýza

- PISA 2000 (5 365 žáků narozených v r. 1984) a PISA 2009 (6 064 žáků narozených v r. 1993)

- závislá (vysvětlovaná) proměnná: přijetí na SŠ
  4 kategorie: 1) SOU bez maturity, 2) SOU či SOŠ s maturitou, 3) čtyřleté gymnázium, 4) víceleté gymnázium
- vysvětlující proměnné (7): roky sběru dat, pohlaví, počet starších sourozenců, vzdělání matky, ISEI otce, skóre v testu čtenářské gramotnosti

- Analytické metody: deskriptivní analýza a multinomiální logistická regrese

Výsledky deskriptivní analýzy I.

- Šance potomků vyučených rodičů k získání maturity se mezi lety 2000 a 2009 zvýšily o 10%, šance potomků vysokoškoláků se snížily o 9 %
- Šance potomků rodičů s nejnižším ISEI vzrostly o 24 %, šance potomků s nejvyšším ISEI se snížily o 20 %

=> MMI nemůžeme přijmout, protože šance na maturitu rostly mezi lety 2000 a 2009 především potomkům rodičů s nejnižším vzděláním a ISEI

Ptáme se: Vzrostla tedy mezi lety 2000 a 2009 kvalitativní diverzifikace českého středního školství a platí EMI?

Výsledky deskriptivní analýzy II.

- Šance potomků vysokoškoláků na přijetí na víceleté gymnázium se mezi lety 2000 a 2009 ve srovnání s potomky vyučených rodičů zvýšily o 23 %
- Šance potomků s nejvyšším ISEI se mezi lety 2000 a 2009 ve srovnání s potomky rodičů s nejnižším ISEI zvýšily o 37 %

- => EMI můžeme přijmout, protože kvalitativní diverzifikace není zanedbatelná a navíc se v čase zvyšuje

Výsledky multinomiální regrese I.

- Obecně se šance posunují od vzdělání bez maturity ke vzdělání s maturitou

Modelový příklad: chlapec bez starších sourozenců, s průměrnou čtenářskou gramotností, matka pouze vyučená bez maturity, otec průměrné ISEI: šance dostat se do maturitního studia vzrostla mezi lety 2000 a 2009 více jak 8x, šance dostat se na 4-leté GY se nezměnila, na víceleté GY poklesla 0,3x (tzn. o 70 %!!)

Výsledky multinomiální regrese II.

- v r. 2000 měly dívky vyšší šance na studium ve všech typech maturitního vzdělávání
- v r. 2009 se vyrovnaly šance dívek a chlapců na studium SOŠ a SOU s maturitou
- výhoda dívek na studium na GY oslabila, ale trvá dál: na víceletém je 1,4x vyšší, na 4-letém 2x vyšší

Výsledky multinomiální regrese III.

- vyšší počet starších sourozenců snižuje šance na získání maturity, v r. 2009 tento trend ještě posílil
- matka VŠ – potomci měli v r. 2000 2x vyšší šanci na studium SOU a SOŠ s M, 7x větší šanci na studium 4-GY a 10x vyšší šanci na víceleté GY (v r. 2009 posílení tohoto trendu)
- ISEI otce – podobný trend, v r. 2009 ještě silnější

Výsledky multinomiální regrese IV.

- čtenářská gramotnost – potvrzen rozdíl v šancích na dosažení maturity mezi GY a odbornými školami
- neprokázán rozdíl mezi 4-GY a víceletými GY
- Víceletá GY se od 4-GY a odborných škol liší více ISEI otce a vzděláním matky než kognitivními schopnostmi žáků (výsledky čtenářské gramotnosti)

Graf 7. Pravděpodobnost přijetí do variant středního vzdělávání podle ISEI otce v letech 2000 a 2009 (modelová predikce)

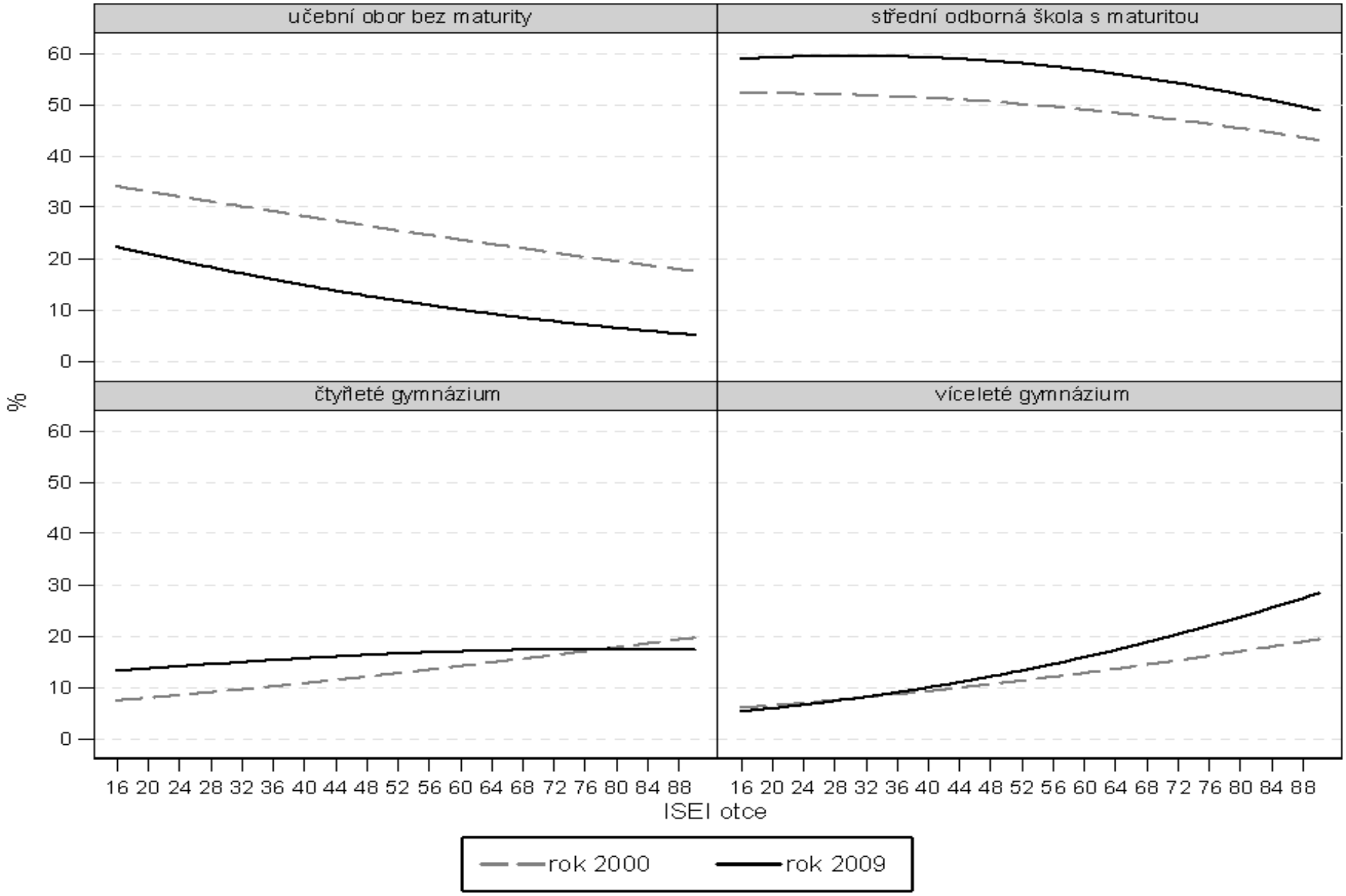

Ad graf 7

- ISEI otce – pravděpodobnost přijetí do učebního oboru bez maturity poklesla ve všech variantách ISEI otce mezi roky 2000 a 2009 cca o 10 %
- žáci otců s vyšším ISEI měli v r. 2009 nižší pravděpodobnost na 4-GY než v r. 2000
- naopak jim vzrostla pravděpodobnost studia na víceletém GY

=> v souladu s EMI dochází ke kvalitativní diverzifikaci na základě soc.-ek. původu žáků

Graf 8. Pravděpodobnost přijetí do variant středního vzdělávání podle typu rodinného prostředí v letech 2000 a 2009 (modelová predikce)

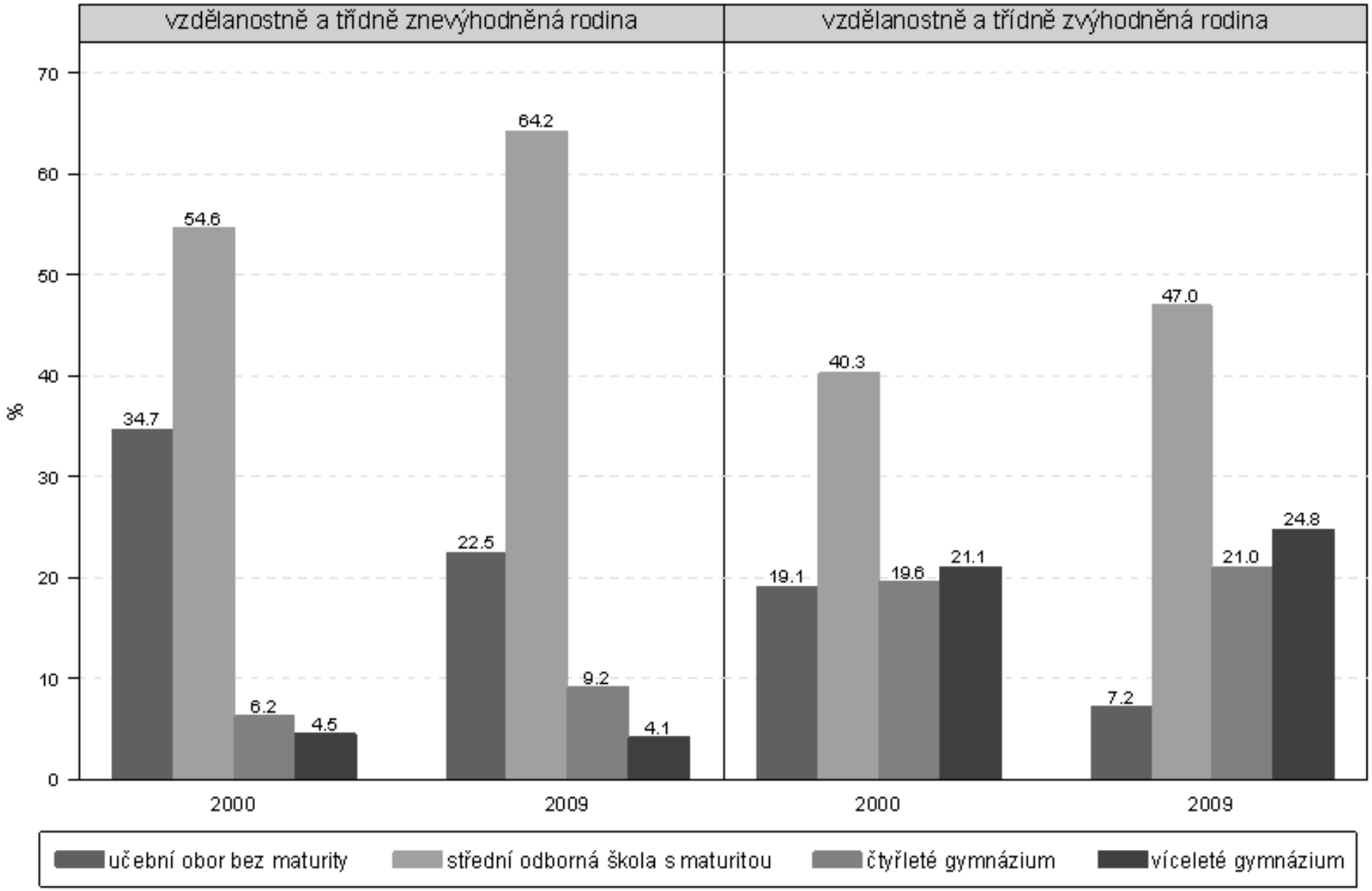

Ad graf 8

- studenti z výše postavených rodin – nárůst pravděpodobnosti přijetí na gymnázia
- cca 2/3 žáků na víceletých GY má otce s nejvyšším kvintilem ISEI
- cca 40 % má matku vysokoškolačku

- studenti z níže postavených rodin – nárůst pravděpodobnosti studia na SOŠ a SOU s M
- cca 2/3 žáků v učení bez M má otce s nejnižším kvintilem ISEI
- cca 40 % má matku bez M

Hlavní zjištění

- Tj. nerovné šance na maturitu dle sociálního původu oslabují, avšak posilují v horizontální rovině
- roste třídní a vzdělanostní homogenita obou pólů vzdělanostní škály (víceletých GY a učňovských oborů bez M)
- roste zejména sociální exkluzivita víceletých GY

Nerovné šance (podle soc. původu) k získání maturitního vzdělání v ČR mění svoji podobu (roste tzv. kvalitativní diverzifikace, i když vertikální diferenciace klesá).